Tóth Valéria

Nyelvek és etnikumok a 13. század elejének Kárpát-medencéjében — Anonymus Gesta Hungarorum című munkája alapján*

Tanulmányom címe talán kicsit félrevezető is lehet, valójában ugyanis éppen azt szeretném az alábbiakban bemutatni, hogy megfogalmazhatunk-e egyáltalán állításokat Anonymus Gesta Hungarorum című munkája alapján nyelvekről és főképpen etnikumokról a 13. század elejének Kárpát-medencéjében. Arról lesz szó, hogy a gesztára támaszkodva, vagyis Anonymus Kárpát-medence-képét rekonstruálva milyen ismeretek csábíthatják a tudományos kutatást arra, hogy az adott korszakra vonatkozóan nyelvi és etnikai következtetéseket tegyen; és hol vezethetnek ezek a csábító lehetőségek tévutakra. Mindemellett arra is kitérek természetesen, hogy milyen értelemben bírhat a geszta a 12–13. század fordulóját tekintve nyelvtörténeti vagy még inkább névtörténeti (de semmiképpen sem etnikumtörténeti) forrásértékkel.

Mielőtt a tényleges értékelésre rátérnék, egy fontos, a kutatói attitűdöt és a vizsgálati lehetőségeket megvilágító körülményt szeretnék ezzel összefüggésben előzetesen kiemelni. Ez a történelmi megismerés lehetőségeiről szól, de általában mindenféle történeti tárgyú vizsgálatra, így a nyelv- és névtörténeti célúra is érvényesnek tekinthetjük.

A problémafelvetésünk tehát így hangzik: szólítható-e Anonymus hiteles tanúként a Kárpát-medence nyelvi-etnikai viszonyait illető kérdések megválaszolásában? Amennyiben ez a kérdés arra az időszakra vonatkozóan értendő, amelyről a geszta szól, azaz a honfoglalás korára, a válasz jó ideje egyértelmű és határozott: semmiképpen sem. Mindaz, amit Anonymus a magyarok honfoglalásának történeteként a 9–10. századra leír, nyilvánvalóan semmilyen mértékig nem tekinthető hitelesnek. Ha azonban a gesztát mint Anonymus saját korának, a 13. század elejének történeti-nyelvi forrását tekintjük, a válasz a feltett kérdésre már korántsem ennyire egyszerű, és legfőképpen nem ennyire elutasító.

* A tanulmány az MTA 200 ünnepi programsorozat keretében rendezett Nyelvek és népek a középkori Magyarországon című konferencián 2025. június 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata. Készült az MTA Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében.

DOI: 10.35528/Helynevtort/19/10

A Gesta Hungarorumban három olyan nyelvi elemcsoport (információtípus) van, amely nyelvekre és etnikumokra utalhat az Anonymus korabeli Kárpát-medencében. Lásd ezt az 1. térképen is.[1]

a) A helynevek, amelyek a történetben mint egy-egy esemény helyszíne kerülnek elő, nyelvi kérdésekben látszanak lehetséges forrásnak.

b) Ugyancsak nyelvi természetű következtetésekhez szolgálhatnak alapul a történet szereplőinek megnevezései, a személynevek. Azáltal ugyanakkor, hogy a személyek kapcsán igen gyakran azok etnikumára is történik a szövegben utalás, ezt a kategóriát elvileg akár etnikai kérdésekben is segítségül hívhatjuk.

c) A nyelvek és etnikumok kapcsán a geszta legközvetlenebb utalásai persze azok, amelyek konkrét népekről (szlávokról, bolgárokról, blakokról, székelyekről stb.) tesznek említést egy-egy térséghez kapcsolódóan.

Ezeknek az információtípusoknak azonban a nyelvészeti, névtani, etnikumtörténeti forrásértéke nagyon különböző.

1. A helynevek

Konkrét, egzaktan megragadható valóságként Anonymus Kárpát-medencéjében a geszta helynevei állnak előttünk. A 13. század elejére ezek névtörténeti szempontból hitelesnek fogadhatók el. A nyelvtörténeti értékelésük ennél komplexebb, mert a nevek nem feltétlenül abban az alakban éltek a korban, mint ahogyan a gesztában szerepelnek, tekintettel a névtelen mester archaizáló törekvéseire; például a tővéghangzós névformák olyan jellegzetesek bizonyosan nem voltak már a 13. század elején, mint amilyen gyakoriságukat a gesztában tapasztaljuk (lásd ehhez TÓTH V. 2024). De ez a mostani kérdésfelvetésünk szempontjából kevésbé lényeges.

Megítélésem szerint a 12–13. század fordulójának nyelvi-névtani viszonyait vizsgálva a geszta helynevei éppen olyan fontos forrásként vehetők figyelembe, mint bármely e korból való hiteles oklevél helynévi adatai. Nézzük meg tehát, mit mutat a helynevek nyelvészeti vizsgálata: milyen nyelvi (etimológiai) rétegei vannak e névkategóriának, azaz milyen nyelvek egykori jelenlétére utalnak a Kárpát-medencében (2. térkép). (A latinul szereplő adatoknak a más egykorú források, illetve a későbbi adatok fényében feltehető korabeli magyar megfelelőjét vettem alapul: pl. *ciuiles: Polgár, ceruinus mons: Szarvas-halom, castrum salis: Sóvár* stb.)

a) A helynevek körében a víznevek külön mérlegelést igényelnek, mivel a Kárpát-medence fontosabb vizeinek a nevei nagy régiségre mennek vissza (többségük az ókortól kezdve adatolható), és — ahogyan azt KISS LAJOS találóan megfogalmazta — „nemzetközi tulajdonban" vannak (2000: 1). Ezek az ún. óeurópai

[1] A térképre az adatokat az Anonymusnál szereplő formában, betűhív alakjukban helyeztem fel.

rétegbe tartoznak, esetükben nem is az a lényeges számunkra, hogy milyen nyelvből valók, hanem sokkal inkább az, hogy mely nyelv közvetítésével kerültek be a magyarba. E nevek többségükben szláv közvetítésűek (pl. *Duna, Dráva, Rába, Tisza, Maros, Körös, Ipoly* stb.), de egy-két német közvetítésű is lehet közöttük (pl. *Bódva, Vág, Nyitra* stb.). (Az anonymusi víznevek nyelvi-etimológiai rétegzettségét ábrázolja a 3. térkép. A Kárpát-medence folyóvízneveinek nyelvi-etimológiai rétegzettségéhez általában véve pedig lásd HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 381–419.)

A közepes, illetve a kisebb folyók, patakok nevei között a szláv (pl. *Zsitva, Rábca, Túr, Verőce, Panyóca, Tapolca* stb.) és még inkább a magyar réteg (pl. *Tormás, Sár, Sajó, Hejő, Vajas, Eger, Ostoros, Jószás, Almás, Kapos, Esküllő, Omsó-ér, Tekerő, Ketel pataka* stb.) messze a legjellemzőbb, és csak néhány nagy valószínűséggel német eredetű víznév tűnik még elő a geszta nevei között (pl. *Hernád, Lapincs*). A tavakat, állóvizeket a szláv *Balaton* és *Moson* mellett a magyar *Fertő* képviseli Anonymus munkájában.

b) A települések és a várak, illetve a más típusú helyek (tájak, hegyek, erdők, források, révek stb.) neveit (vagyis a makro- és mikroneveket) a térképre helyezve még kevésbé mutatkozik a nyelvi-etimológiai rétegzettség sokszínűnek (lásd 4. térkép). A szláv és főleg a magyar nevek dominanciája látható, az előbbiek inkább az északi és délnyugati peremterületek várainak neveiként (pl. *Trencsén, Bolondóc, Galgóc, Zólyom, Nógrád, Zemplén, Borsova; Valkó, Pozsega, Szalánkemén;* de lásd kivételesen a közbülső helyzetű *Csongrád*-ot is), az utóbbiak pedig a medence belső részein (a települések, várak közül pl. *Bars, Várad, Tihany, Veszprém, Bodajk, Pásztó, Budavár, Szeghalom, Bihar, Sárvár, Ungvár, Munkács;* más típusú helyek körében pedig pl. *Gyümölcsényes, Körtvély-tó, Sátorhalom, Vértes, Meszes, Begej, Havas* stb.). Német néven *Budavár* szinonimájaként az *Ecilburg* tűnik csak fel a gesztában, és vannak olyan elnevezések is, amelyek nyelvi magyarázata nem kellően tisztázott: pl. *Ung, Botva.* (A településnevek etimológiájához lásd FNESz., illetve HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018.)

1. A Gesta Hungarorumban szereplő helynevek nyelvi-etimológiai analízise alapján tehát azt állapíthatjuk meg, hogy e nevek jelentős hányada magyar, kisebb része szláv eredetű, és a szórványos német névadásbeli befolyás mellett más nyelvek jelenléte a gesztabeli helynevek hátterében nagyobb bizonyossággal nem mutatható ki.

E megállapítás érvényességét illetően azonban van néhány olyan körülmény, amelyek megfontolásra késztetnek bennünket.

a) A különböző helynévfajták nyelvi azonosító szerepe nem egyforma: a legközvetlenebb nyelvi jelölő értéke a mikrotoponimáknak van, a legkisebb mértékű pedig a nagyobb folyóvizek neveinek.

b) A helynevek etnikai kérdésekhez nem, csak nyelvi kérdésekhez nyújthatnak támpontokat. A nevek nyelvi azonosító szerepe is korlátozott azonban, mert

bizonyos akadályokat velük kapcsolatban nem tud a tudományos kutatás elhárítani. A Gesta Hungarorumban szereplő helynevek nyelvi eredete alapján ugyanis nem következtethetünk a geszta keletkezési idejének, a 13. század elejének a nyelvi viszonyaira, mivel a helynevek létrejötte attól évszázadokkal korábban is történhetett (márpedig a nevek csak arra az időszakra vonatkozóan utalhatnak a névadóik nyelvi helyzetére, amikor keletkeztek). Abból tehát, hogy a geszta helynevei között szép számban találunk szláv nyelv(ek)ből magyarázható neveket, még nem következik az, hogy Anonymus korában az adott neveket szláv nyelvű népek használták, de még az sem, hogy ott az idő tájt szláv nyelvű népek éltek. (A *Balaton* nyelvi formája — az átadó szláv nyelvi *Blatin*-nal szemben — például nagyon világosan árulkodik már az 1055-ös Tihanyi alapítólevél óta a helyi névhasználó közösség magyarnyelvűségéről; vö. HOFFMANN 2010: 46–50.)

c) Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az itt látható térképeken több évszázad névadásának és névhasználatának dinamikája van statikus pillanattá kimerevítve, elmosva magukat a nyelvi folyamatokat. A térképen együtt szereplő *Duna* és (a Hév-jó felső folyásának neveként) a *Tapolca* például egyáltalán nem azonos módon utal (kronológiai értelemben sem) a szláv nyelvű népek névadásbeli helyzetére, tekintve, hogy a *Duna* (*Dunaj* alakjában) évszázadokkal korábban került fel a Kárpát-medence névtérképére, mint a *Tapolca.*

2. A személynevek

A geszta személyneveinek megítélése a (nyelv)történeti forrásértéküket illetően már jóval kedvezőtlenebb. Ezek a nyelvi elemek ugyanis nemhogy a honfoglalás korára, de Anonymus saját korára vonatkozóan sem tekinthetők kivétel nélkül hitelesnek, minthogy a személyneveket — néhány jól ismert névtől (pl. *Álmos, Árpád, Tas* stb.) eltekintve — jórészt maga P magiszter alkotta meg a honfoglalástörténet nagy személy- és személynévigényének kielégítésére. Nem állt valós történelmi személy (de gyakran még mondai sem) például *Ménmarót, Glád, Torda, Kadocsa, Ond, Aloptolma* stb. alakja és neve mögött.

Van azonban az anonymusi személyneveknek egy olyan típusa, amelynek a névtani értékelése egy fokkal kedvezőbb. Anonymus ugyanis mintegy félszáz személynevet — ahogyan ezt BENKŐ LORÁND a kutatók közül legrészletezőbben kimutatta (lásd pl. 1998: 11–27) — helynevek alapján keltett életre. Ezek a helynevek filológiailag is igazolhatóak részint az Anonymus korát megelőző írott forrásokból, részint olyanokból, amelyek röviddel a geszta után keletkeztek. És ami P mester munkamódszerét illetően igazán árulkodó: a helynevek éppen ott, azokon a vidékeken lelhetők fel, ahova a történet szálai vezetik az adott nevet viselő szereplőket. Ehhez a magyar helynévadás egy jellegzetes modelljével élt a gesztaíró: az a névalkotási mód ugyanis, amelyben egy személy (jobbára a birtokos) neve minden grammatikai eszköz nélkül az általa birtokolt hely (település, birtok,

vár) nevévé válik, a 11–13. század településnév-adásának leggyakoribb eljárása volt. Azzal tehát, hogy saját korának *Marót, Galád, Tolma, Velek, Kölpény, Csepel* stb. helyneve alapján megteremtette *Marót, Glád, Aloptolma, Velek, Kölpény* vagy éppen a kun lovászmester, *Csepel* alakját, Anonymus valójában azt igyekezett elérni, hogy munkáját a kortársak előtt a honfoglalás minél hitelesebb történeteként állítsa be. A valós, létező helynevek ugyanis „élő, megfogható, visszaképzelhető valósággá" emelték „az akkor már jórészt feledésbe merült messzi múlt történéseit" (BENKŐ 2003: 38).

Az 5. térképen az előbb tárgyalt helynevek mellett azokat a személyneveket is feltüntettem, amelyeket — BENKŐ LORÁND eredményei alapján — valószínűsíthetően helynévi előzményből (vagy annak ismeretében is) alkothatott meg P mester. A személyneveket célszerűen a helynév által jelölt helyen ábrázoltam. Ezeknek az elnevezéseknek ugyanis nem a gesztabeli személynevekként, hanem csakis az általuk megörökített helynevekként lehet névtörténeti (és nyelvtörténeti) értékük. Úgy tekintettem tehát erre a mintegy ötven személynévre, mint ami az adott hangalakban (vagy annak részeként) a megfelelő helynevet dokumentálja (*oluptulma* nevében például két helynév lelhető fel: *Alap* [a későbbi Bőnyrétalap] és *Tolma* [a későbbi Vértestolma]).

Veszprém közelében például, ahol a geszta 48–49. fejezete alapján Szalók apja Ősbő és Őse vezet hadjáratot, ott találjuk az e nevekhez inspirációul szolgáló *Ősi, Öskü* és *Szalók* településeket.

A 41. fejezetben Árpád serege a bodrogi részeken *(partes budrug),* a Vajas mellett üt tábort, s ott Árpád nagy földet adományoz Kölpénynek, Botond apjának. Ez a terület az egykori Bodrog megye, a Duna és a Vajas mente, amely Anonymus idején a *Bot* és *Botond* személy- és helynevek valóságos gyűjtőhelye.[2] Nem véletlenül szerepelteti Anonymus Botond apját, Kölpényt sem ezen a vidéken, hiszen itt, a régi Bodrog megye északi részén, Fajsz táján volt a székesfehérvári keresztesek birtokában az a Kölpény erdő, amely alapján a Névtelen a személynevet életre keltette; vö. 1193: siluam sancti benedictij. que uocatur *Culpen* (lásd ehhez BENKŐ 1998: 37–38, illetve 2003: 32 is).

2. Ha a személynevekhez alapul szolgáló helyneveknek (mintegy félszáz névnek) a nyelvi-etimológiai rétegzettségét is figyelembe vesszük, a magyar eredetű nevek dominanciája még szembetűnőbbnek mutatkozik. E helynevek körében egyébként a személynévből metonímiával alkotott elnevezések aránya messze kiemelkedik.

Noha azok az anonymusi személynevek, amelyek helynévi alapozással születtek meg, elvileg ugyanolyan értékű nyelvi elemekként vehetők figyelembe a

[2] Továbbá a Becse-Gergely nemzetségbeli *Bot* ispán itt építtetett nemzetségi monostort, és itt voltak a nemzetség birtokai is (vö. Gy. 1: 702).

nyelvészeti analízis során, mint maguk a helynevek, ehhez egy megszorítást érdemes tennünk.

a) Igaz ugyan, hogy minden, az itteni elemzésben figyelembe vett (a térképre fölkerült) személynév kapcsán kimutatható az adott helyen a vele azonos alakú helynév, nem zárható ki, hogy egy-egy esetben nem ez jelentette Anonymus számára a kézzelfogható lehetőséget, hanem egy-egy jelentősebb kortárs személy (pl. *Szemere, Csák, Szalók* alakjának megteremtését jó eséllyel motiválta a megfelelő nemzetség és annak egy-egy jeles tagja, pl. Szemere ispán kortársa volt Anonymusnak; de Bors ispánnak is szerepe lehetett *Bors* vezér megteremtésében és jelentős szerephez juttatásában). Ez a felvetés különösen annak fényében lehet indokolt, hogy tudjuk, P mester bizonyos érdekérvényesítő törekvéseket is szolgált munkájával.[3]

b) Abban a gondolatban tehát, hogy a geszta *Szemere, Csák, Szalók* stb. személyének és személynevének életre keltését a *Szemere, Csák(vár), Szalók* helynevek inspirálták, és nem az Anonymusszal kortárs személyek nevei, nyilvánvalóan van tudósi feltételezés, és ami nagy tömegében érvényesnek (és igazolhatónak) látszik Anonymus személynévteremtése kapcsán, az egyes esetekben éppenséggel hibás lehet. (Ne feledjük azonban, hogy az anonymusi személynevek előzményeként gyanúba hozott helynevek zöme maga is személynévi eredetű!)

3. A népnevek

Gesztájában Anonymus kétféleképpen utal népekre: közvetlenül, illetve áttételesen. Közvetlennek azok az utalásai tekinthetők, amelyekben konkrétan jelzi, hogy egyik vagy másik területen ilyen vagy olyan népek élnek. Az alábbiakban persze csak az itteni problémakör szempontjából releváns, tehát a középkori Magyarország területén élő népekre vonatkozó előfordulásokra vagyok tekintettel (tehát például a gesztában az e területen kívül esőnek jelölt *rutheni* megnevezéssel, ami pedig a szövegben 26-szor fordul elő, és vélhetően a kijevi fennhatóság alatt élő keleti szlávokat érti rajtuk Anonymus, nem foglalkozom).

a) P mester népnevei (és a hozzájuk kapcsolódó országnevei) a középkori latin tudományosság általános szokása szerint jobbára latin nyelvi formában jelentkeznek a gesztában. Ez alól két kivétel van: a rendre *hungari*-ként megjelölt magyarokra összetételben *hetumoger* és *dentumoger* formában utal; a *cozar* megjelölést

[3] „P. mestert jelenkorához, a XIII. század elejének magyar valóságához kemény, reális személyes érdekek is kötötték. Ezek érvényesítésének törekvésével ugyanis jól beleillett abba a korai magyar klerikus, írástudó értelmiségi elitnek a megjelenése óta kitapintható folyamatba, amely összefonódást, érdekközösséget teremtett az írásbeliséget uraló klérus, illetőleg annak a királyhoz is közel álló vezető tagjai és a korabeli nemzetségek, birtokos családok, egyének között. Ez az érdekegyezés elsősorban származási kapcsolatokon, valamint a kor gondolatvilágát alapvetően foglalkoztató anyagi javakon, a birtokhoz jutás azonos törekvésein alapult.” (Benkő 2003: 38–39).

pedig az magyarázhatja, hogy e népnév latin megfelelőjét vélhetően nem ismerte (vö. BENKŐ 1998: 59).

Anonymus legérdekesebb népneve a *sclaui,* amit nagyon konzekvensen csak a hazai szlávságra alkalmaz (szembeállítva a nem pannóniai vagy csak Pannóniába bejött telepes szlávokkal, akiket mindig saját népnevükön nevez meg): tehát azoknak a hazai szlávoknak a megnevezésére, akik nem oroszok *(rutheni),* nem lengyelek *(poloni),* nem bolgárok *(bulgari),* nem csehek *(boemi)* stb., de ugyancsak szláv nyelven beszélnek, és mind a Kárpátokon belül élnek. (A szlávokat megjelölő anonymusi népnevekhez lásd BENKŐ 1998: 58–75.)

Bulgari megjelölés alatt Anonymus már nyilvánvalóan bolgár-szlávokat (és nem bolgár-törököket) ért.

Blachij-ként jelöli meg a 25. fejezetben az erdélyi Gyeló népét (akiken egyébként a besenyők erőszakoskodnak), a 44. fejezetben pedig az Al-Duna vidéki Glád népét.

A székelyek *(siculi)* még nem Erdély lakói Anonymusnál, hanem a történet szerint (28. fejezet) Bihar vára tájékáról a Meszesi-kapu–Szeghalom úton jöttek a Kórógy érig a Ménmarót ellen vonuló magyarok elé.

A besenyőket *(bisseni)* az 57. fejezet elbeszélése szerint Zolta vezér telepítette le nagy számban az ország védelmére Pannónia határán, a Moson nevű fertőn túl. (Lásd még ehhez PAIS 1926/1975 megfelelő szócikkeit is.)

A geszta népneveit BENKŐ LORÁND tárgyilag és nyelvileg éppen olyan hitelesnek fogadja el, mint a helyneveit; földrajzi elhelyezkedésüket reálisnak gondolja, és úgy véli, hogy P mester ebben is a saját országismeretére támaszkodhatott legfőképpen (1998: 58).

b) Anonymus áttételesen utal népekre akkor, amikor valamely általa életre keltett személyét kunnak *(cumanus),* bolgár-szlávnak *(bulgari)* stb. mondja. „Kun" személynévanyaga különösen jelentős, ezért erre érdemes röviden kitérnünk. Mindenekelőtt le kell szögeznünk: „valódi" kunokról Anonymus keveset tudhatott. Mivel az ő gesztaíró tevékenysége idején, a 13. század első évtizedeiben Magyarországra a kunoknak legfeljebb csak töredékei jutottak még el, P mester inkább csak hírből ismerhette őket. Honfoglalás-történetében mégis kiemelkedő szerepet ad a kunoknak, aminek koncepcionális oka lehet. „Anonymusnak története formálásában jól jött, hogy egy, az ősiséget, a keleti származást, az onnan jövő foglalást, az idegen vérség ellenére is örök időkre szóló hűséget, a vállvetve együtt harcolást jelképező, bizonyító népet a magyarság oldalán — a Kelethez fűződő romantika jegyében — szerepbe állíthasson. Korának történeti-földrajzi viszonyait tekintve látókörébe e célból a Kárpát-medencétől keletre élő nomádok, köztük is leginkább a kunok kerülhettek, még ha ismerete róluk nem is sokkal terjedhetett túl azon, hogy a magyarságtól keletre élnek, hogy pogányok, hogy »tarfejűek«" (BENKŐ 1998: 42). BENKŐ LORÁND érvelése e kérdésben logikus ugyan, de igazolni nyilvánvalóan nem lehet.

A gesztában 15 kunként megjelölt személy szerepel (főleg vezérek és leszármazottaik), nevük Anonymus szokásos írói fantáziájának termékei, s közülük *etu, boyta, ketel* (vezérek), illetve *borsu, ursuur, oluptulma ~ tulma, eudu, pota* (vezérek leszármazottai) és *turzol, huhot* (katonák), *sepel* (főlovász) helynévi alapon született meg. De ezek az előzményhelynevek a Kárpát-medencében szétszórva találhatók, nem sűrűsödnek egyes régiókban, ami szintén arra mutathat, hogy jelentősebb kun telepek Anonymus korában még nem voltak. A „kunok" nevei — szemben bizonyos korábbi vélekedésekkel — nem bizonyítanak közvetlen török kapcsolatokat, e felvetésnek (csakúgy, mint esetleges kabarságuknak) nincs nyelvészeti-névtani megalapozottsága (BENKŐ 1998: 57).

3. A gesztában szereplő népek és népnevek e két típusa más-más forrásértékkel bír: míg a közvetlen utalások — a helynévanyaghoz hasonlóan — jó eséllyel valós helyzetet tükröznek a 13. század első évtizedeire nézve, a közvetett utalásoknak efféle hitelessége nincsen.

Ehhez a megállapításhoz is kívánkozik két apró kiegészítés.

a) Abban a kérdésben, hogy az egyes népnevek mögött mely népcsoport (etnikum) húzódhatott meg Anonymus korában, és az adott etnonimák mint nyelvi elemek milyen információtartalommal bírnak, a nyelvészet kompetenciája megkérdőjelezhetetlen.

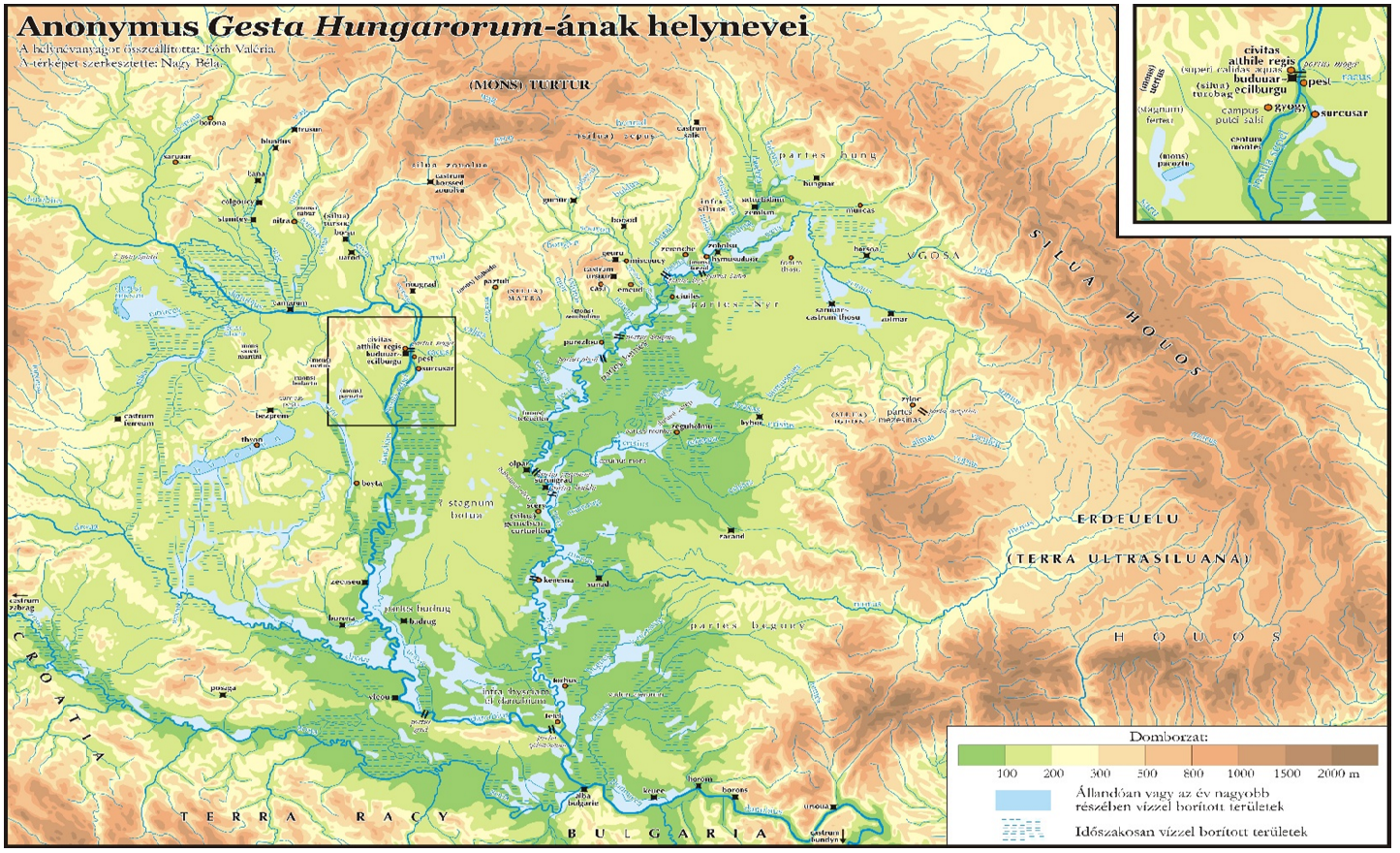
b) Abban azonban, hogy az egyes etnikumok a Kárpát-medencében hol élhettek Anonymus korában, és mennyire hiteles ez ügyben az általa felrajzolt helyzetkép, már nem a nyelvészet, hanem a történettudomány hivatott ítéletet mondani.

Végezetül a tudományos megismerés lehetőségének fokozataihoz kívánok az itt tárgyalt kérdéskört érintően néhány megjegyzést tenni.

A geszta nyelvekre (és etnikumokra) utaló nyelvi kategóriái közül a helynevek azok, amelyek az általuk jelölt helyekre vonatkozóan — mint a korban ténylegesen létező, valós nyelvi elemek — a tudományos megismerés elsődleges és közvetlen forrásának tekinthetők. Teljes bizonyossággal tudhatjuk általuk, hogy helynévi szerepben már éltek a 13. század elején. Nyelvi alkatuk azt is jelzi, hogy Anonymus korában a nevet milyen nyelvű közösség használta. Nyelvi eredetük (etimológiájuk) azt is nagy valószínűséggel megmutatja, hogy az adott helyen a névadáskor milyen nyelvet beszélő népcsoport élt. Minthogy azonban a névadás pillanata a legtöbb esetben a távoli múlt homályába vész, ez a tudásunk egy olyan múltbeli helyzetre vonatkozik, amelynek az időbeli komponense nyelvészeti eszközökkel nem határozható meg. A helynevek alapján végezetül azt, hogy ezek a valamikori névadó közösségek milyen etnikumhoz tartoztak, és milyen etnikai tudattal bírtak, nincs esélyünk megismerni.

Anonymus Gesta Hungarorum-ának helynevei
és helynévből alkotott személynevei
A helynévanyagot összeállította: Török Valéria
A térképet szerkesztette: Nagy Béla.
(MONS) TEUTUR
Dombrzat:
100 200 300 500 800 1000 1500 2000 m
Állandóan vagy az év nagyobb részében vízzel borított területek
Időszakosan vízzel borított területek
SILUA HOUOS
ERDEUELU (TERRA ULTRASILUANA)
BULGARI
SICULI
SCLAUI
BISSENI
COZAR
BLACHIJ
TERRA RACY
BULGARIA
CROATIA
VGOSA
HÓUOS

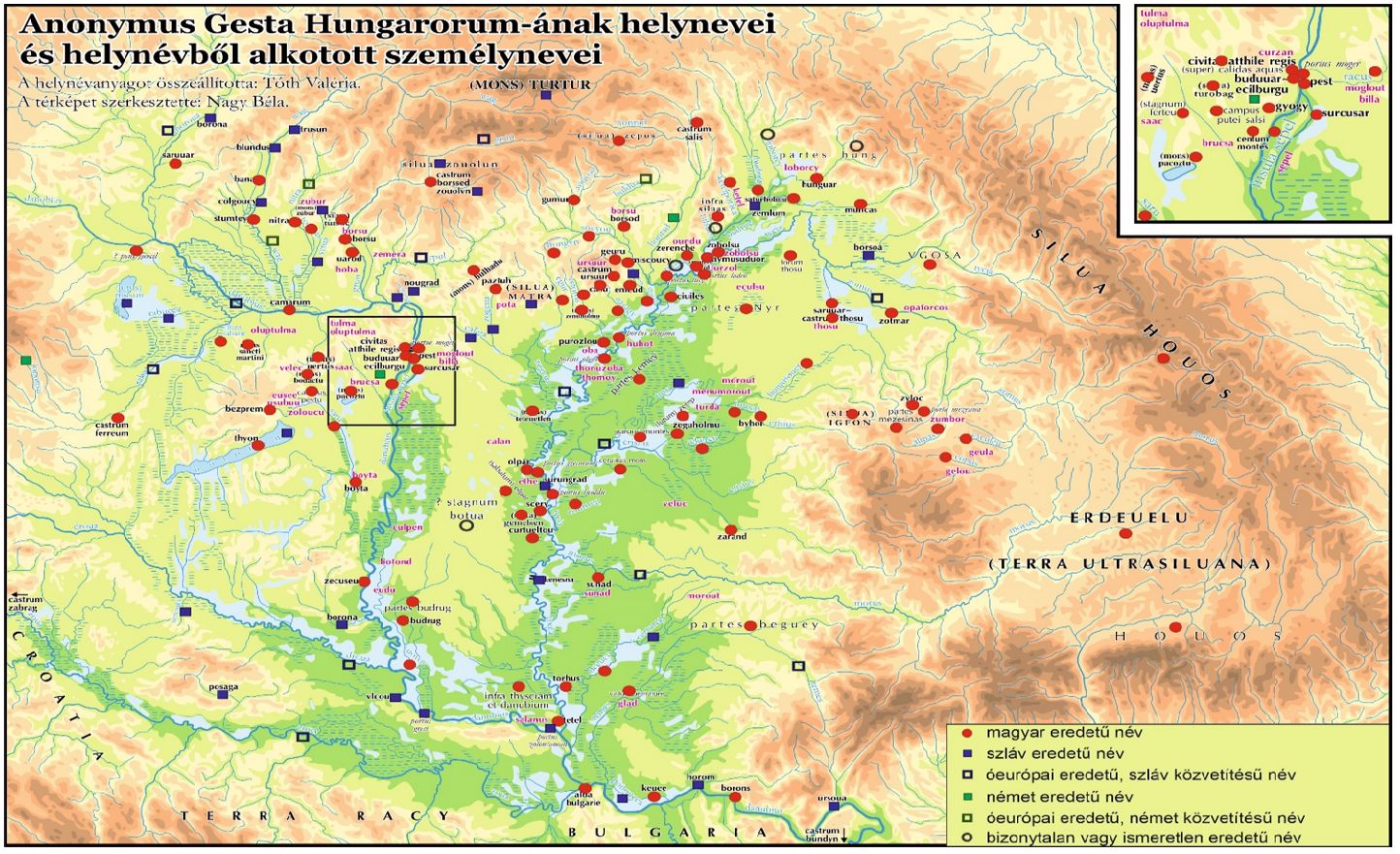
1. térkép

Anonymus Gesta Hungarorum-ának helynevei
A helynévanyagot összeállította: Tóth Valéria
A térképet szerkesztette: Nagy Béla
(MONS) TURTUR
civitas
athile regis
buduar-
ecilburgu
pest
surcusar
campus
pulci sabi
ciuitas
athile regis
(super calidas aquas)
pest
(silua)
turcobag
ecilburgu
(Magnum)
fertou
campus
pulci sabi
surcusar
(mons)
pacutus
(mons)
dertus
Sebus fluuius
Danubius
Tisia
Maros
Crisius
Samus
Dragus
Morisena
Temes
Bodrog
Sebus
Bereg
Ung
Hung
Zagyua
Vistula
Boruzta
Morauia
Boemia
Polonia
Ruscia
Bulgaria
Cumania
Dalmatia
Croatia
Sclauonia
Austria
Italia
Domborzat:
100 200 300 500 800 1000 1500 2000 m
Állandóan vagy az év nagyobb részében vízzel borított területek
Időszakosan vízzel borított területek

2. térkép

Anonymus Gesta Hungarorum-ának helynevei
és helynévből alkotott személynevei
A helynévanyagot összeállította: Török Valéria.
A térképet szerkesztette: Nagy Béla.
(MONS) TURTUR
TERRA ULTRASILUANA
SILUA HOUOS
ERDÉLYI
HÓHUÓS
TERRA BULGARORUM
CROATIA
magyar eredetű név
szláv eredetű név
őeurópai eredetű, szláv közvetítésű név
német eredetű név
őeurópai eredetű, német közvetítésű név
bizonytalan vagy ismeretlen eredetű név

3. térkép

Anonymus Gesta Hungarorum-ának helynevei
és helynévből alkotott személynevei
A helynévanyagot összeállította: Tóth Valéria.
A térképet szerkesztette: Nagy Béla.
(MONS) TURTUR
SILUA HOUOS
ERDEUELU
(TERRA ULTRASILUANA)
TERRA RACY
BULGARIA
CROATIA
magyar eredetű név
szláv eredetű név
óeurópai eredetű, szláv közvetítésű név
német eredetű név
óeurópai eredetű, német közvetítésű név
bizonytalan vagy ismeretlen eredetű név

4. térkép

Anonymus Gesta Hungarorum-ának helynevei
és helynévből alkotott személynevei
A helynévanyagot összeállította: Török Valéria.
A térképet szerkesztette: Nagy Béla.
(TERRA ULTRASILUANA)
ERDÉLYELŐ
SILUA HOUOS
TERRA BULGARICA
CROATIA
magyar eredetű név
szláv eredetű név
őeurópai eredetű, szláv közvetítésű név
német eredetű név
őeurópai eredetű, német közvetítésű név
bizonytalan vagy ismeretlen eredetű név

5. térkép

Irodalom

BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2.* Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1998.

HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.

KISS LAJOS 2000. *Az új európai víznévkutatás*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

PAIS DEZSŐ 1926/1975. *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről.* Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta PAIS DEZSŐ. A Napkelet Könyvtára 14. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1926. Hasonmás kiadás. Budapest, Magyar Helikon, 1975.

TÓTH VALÉRIA 2024. Hangtörténeti helyzetkép Anonymus gesztájában. A tővégi magánhangzók. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei 12.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 233–245.

Languages and Ethnic Groups in the Carpathian Basin at the Beginning of the Thirteenth Century—On the Basis of Anonymus's Gesta Hungarorum

Anonymus's Gesta Hungarorum describes the story of the Hungarian Conquest in a romanticized narrative style. The *Gesta* offers clear, authentic testimony to the place names in use in the early thirteenth century (the age of Anonymus), while the persons, their names, and the events described are largely fictional products of a vivid literary imagination. Anonymus's depiction of the Carpathian Basin unfolds in the *Gesta* through the place names mentioned in connection with the events of the Conquest. Since the authenticity of these linguistic elements is beyond doubt, the *Gesta* offers a kind of reliable historical geography of the early thirteenth century.

The Gesta also mentions many different peoples. Slovenes, Czechs, Bulgarians, Romans, Germans, Pechenegs, Cumans, Vlachs, and others all play a role in the narrative of the Hungarian Conquest. It is which parts of the Carpathian Basin these peoples are associated with in the narrative of the arrival of the Magyars.

A significant portion of the personal names in the *Gesta* were created by Master P himself on the basis of place names known in his own time. These approximately fifty

personal names also serve as sources for the study of ethnic history, particularly when their place-name origins and linguistic roots are taken into account.

The study examines, on the basis of Anonymus's *Gesta* (first and foremost on the basis of the place names, personal names derived from place names, and ethnonyms), what inferences can be made concerning the languages and ethnic groups that were present in the Carpathian Basin at the beginning of the thirteenth century and the extent to which the Anonymous Master's knowledge of these peoples can be considered accurate.